

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Culturele kloof tussen Marokkaanse gezinnen en het onderwijs is groter dan ooit

De kloof tussen Marokkaanse ouders en het Nederlandse onderwijs lijkt in de afgelopen 35 jaar eerder groter dan kleiner te zijn geworden. Waren de ouders in de periode na de gezinshereniging nog hoopvol gestemd over de kansen van hun kinderen in het onderwijs, nu leeft er onvrede over het culturele klimaat in de Nederlandse samenleving. Toch zullen Marokkaanse ouders veel Nederlanders aan hun zijde vinden als ze een dialoog willen voeren over het gebrek aan structuur, kwaliteit en discipline op scholen, de doorgesloten gedoogcultuur en de seksualisering van de openbare ruimte.

door *Lotty Eldering*¹

Emeritus hoogleraar interculturele pedagogiek aan de Universiteit Leiden.

DE MEESTE PEDAGOGEN GAAN ER tegenwoordig van uit dat de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen niet alleen worden beïnvloed door het kind zelf en zijn of haar ouders, maar ook door de omgeving buiten het gezin. Bronfenbrenner was één van de eerste psychologen die bepleitten systematisch aandacht te schenken aan de invloed van de bredere omgeving op kinderen. Hij dacht hierbij aan de school, de lokale gemeenschap of het netwerk waarvan ouders en later ook kinderen deel uitmaken, en zelfs het overheidsbeleid en het culturele ideeënstelsel waarop dit is gebaseerd (Eldering, 2008).

De omgeving waarin kinderen opgroeien, verandert voortdurend. Kinderen van nu worden heel anders opgevoed dan kinderen van meer dan een halve eeuw geleden.

Ruim 65 jaar geleden groeide ik op als oudste van zes kinderen in een traditioneel protestants gezin met een vader als kostwinner en een moeder als huisvrouw. Mijn moeder was in veel opzichten afhankelijk van mijn vader en wij hadden als kinderen nog minder in te brengen. Om in pedagogische termen te spreken, het was bij ons meer een bevelhuishouding dan een onderhandelingshuishouding. Echtscheiding kwam in ons milieu bijna niet voor, dat was een schande en bovendien, waar moest je als vrouw zonder eigen inkomsten heen? Ongehuwd samenwonen — smalend hokken genoemd — en ongehuwde zwangerschap leidden tot roddel en gezichtsverlies van het gezin in de lokale religieuze gemeenschap. Echt een traditioneel Marokkaans gezin zou je nu zeggen.

Langzamerhand heeft zowel op school als in het gezin het hiërarchische opvoedingsmodel plaatsgemaakt voor een onderhandelingsmodel. De nieuwste mode in het onderwijs is dat kinderen zelf hun leertraject uitzetten en de leerkracht niet meer dan een informele begeleider is. Autochtoon Nederlandse gezinnen hebben deze veranderingen in een geleidelijk tempo meegemaakt. De Marokkaanse gezinnen die in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw naar Nederland kwamen, werden echter abrupt met een totaal andere opvoedingscultuur geconfronteerd.

Inmiddels zijn we enkele decennia verder. De Marokkaanse kinderen die nu naar het basisonderwijs gaan, zijn bijna allemaal in Nederland geboren en hun ouders hebben voor het merendeel hier onderwijs gevolgd. Is de culturele kloof tussen de Marokkaanse gezinnen en het Nederlandse onderwijs in deze periode kleiner geworden?

DE OPVOEDING VAN MAROKKAANSE KINDEREN 35 JAAR GELEDEN

In de jaren zeventig van de vorige eeuw deed ik mijn eerste onderzoek onder Marokkaanse gezinnen in Nederland (Van den Berg-Eldering, 1978). Dit onderzoek vond plaats in de periode dat de Marokkaanse buitenlandse werknemers, toen nog gastarbeiders genoemd, hun gezin naar Nederland haalden. Ruim twee jaar heb ik 45 Marokkaanse gezinnen gevolgd en geïnterviewd in het Marokkaans-Arabisch. Met enkele gezinnen heb ik nog steeds contact.

Uit gesprekken met Marokkaanse vaders en moeders over de achtergronden voor de gezinshereniging bleek dat de afwezigheid van de mannen op den duur ontwrichtend werkte op het functioneren en welzijn van de achterblijvende gezinnen. De vrouwen waren zeer beperkt in hun bewegingsvrijheid buitenshuis. Sommige vrouwen kwamen helemaal niet buiten of mochten alleen onder begeleiding van hun schoonmoeder op bezoek of naar het badhuis gaan. Dit leidde bij jonge echtparen vaak tot huwelijksproblemen en uiteindelijk verstoting.

In gezinnen met opgroeiende kinderen ontstond een andere problematiek. Zolang de vader in het buitenland verbleef, werden het toezicht en de controle op het gedrag van de kinderen buitenshuis overgenomen door andere (mannelijke) familieleden, zoals een opa of oom, en soms een oudere broer. Veel gezinnen verhuisden na verloop van tijd van het platteland naar de stad om de kinderen de mogelijkheid te geven onderwijs te volgen. Daar ging het vaak helemaal mis. De jongens spijbelden, vooral als ze op school niet konden meekomen; ze haalden kattenkwaad uit. Problemen met de opgroeiende zoons vormden dan ook een belangrijke reden om het gezin naar Nederland te halen. Welke ook de reden voor gezinshereniging was, bij geen van de gezinnen was sprake van een weloverwogen keuze voor permanente vestiging in Nederland. Uit hun leefwijze en bestedingspatroon concludeerde ik evenwel dat de meeste gezinnen permanent in Nederland zouden blijven. Daarom luidde één van de stellingen bij mijn proefschrift:

‘Er moet alles aan gedaan worden om te bevorderen dat buitenlandse werknemers en hun gezinnen op volwaardige wijze kunnen participeren in de Nederlandse samenleving. Het is daarom van belang hen te *verplichten* goed Nederland te leren’ (Van den Berg-Eldering, 1978).

Deze stelling heeft weliswaar alle landelijke dagbladen gehaald, maar de politici van toen hadden er geen trek in. De politieke partijen kozen de gemakkelijkste weg door ervan uit te gaan dat de buitenlandse werknemers, ook al hadden ze hun gezin naar Nederland laten komen, op den duur allemaal weer zouden terugkeren naar hun land van herkomst. Sinds enkele jaren worden de immigranten van de eerste generatie, de zogenoemde oudkomers, verplicht Nederlands te leren. Mosterd na de maaltijd, naar mijn idee.

De Marokkaanse ouders hadden hoge verwachtingen van het Nederlandse onderwijs aan hun kinderen. Zij hadden aanvankelijk helemaal geen behoefte aan onderwijs in de eigen taal en cultuur. Vrij snel na de komst van de Marokkaanse gezinnen naar Nederland manifesteerden zich echter allerlei problemen met de schoolgaande kinderen, variërend van schoolverzuim, diefstal en agressie tot bendevorming. Dit betrof zowel het basis- als het voortgezet onderwijs (zie ook Werdmölder, 1986).

Ik wil dit illustreren met een casus uit mijn proefschrift van 30 jaar geleden. Het betreft een bijeenkomst van Marokkaanse vaders en Nederlandse onderwijzers van een school. De aanleiding tot de bijeenkomst was de vermissing van een portemonnee van één van de onderwijzeressen. Omdat vrij snel na de ontdekking van de diefstal de verdenking op de Marokkaanse jongens viel, had de politie, die door het hoofd van de school was ingelicht, alle Marokkaanse kinderen meegenomen naar het bureau. De Marokkaanse ouders waren hierover zeer gebelgd. Ze waren van mening

dat de leerkrachten gelegenheid hadden gegeven tot diefstal en daarna de politie op hun dak hadden gestuurd. Er werd besloten een Marokkaanse ouderavond te beleggen om de problemen te bespreken.

‘Tijdens de discussie met de Nederlandse onderwijzers brachten de Marokkaanse vaders hun grieven naar voren. De vader van het jongetje dat fl. 100 uit de portemonnaie had weggenomen, vroeg de onderwijzers geen tassen achter te laten in de klas. Hij beschreef de situatie als volgt: “Onze kinderen zijn moeilijk, ze zijn jarenlang zonder toezicht van hun vader opgegroeid. Nu zijn ze hier en geven jullie gelegenheid tot stelen, maar wij, vaders zijn uiteindelijk de dupe. Wij moeten die fl. 100 terugbetalen van ons weekloon van nog geen fl. 300.” Een andere vader zei: “Jullie moeten onze kinderen slaag geven of opsluiten als ze ongehoorzaam zijn”. Toen de onderwijzers hierop antwoordden dat ze dat niet mochten doen, zei de vader: “Jullie moeten meer afstand bewaren tot onze kinderen, niet meer met ze grappen, laten voelen wie de baas is.” (Van den Berg-Eldering, 1978, 137)

Dit voorbeeld laat zien dat:

- * Marokkaanse vaders zich zeer betrokken voelden bij het onderwijs aan hun kinderen en het initiatief namen gezamenlijk actie te ondernemen;
- * Marokkaanse vaders, hoewel zij voor het merendeel analfabeet waren en weinig kennis hadden van het Nederlandse onderwijs, een goede analyse konden geven van de problemen met hun kinderen in het Nederlandse onderwijs;
- * de problematiek met Marokkaanse leerlingen niet alleen het gevolg was van taalverschil en taalachterstand, maar ook van de culturele kloof tussen gezin en school.

BAND MET MAROKKO NA GEZINSHERENIGING

Veel Marokkaanse gezinnen stonden in de eerste jaren na de gezinshereniging met het ene been in Nederland — zij werkten en woonden immers hier — en met het andere been in de Marokkaanse samenleving.

De meeste Marokkaanse mannen waren nog verantwoordelijk voor het levensonderhoud van ouders en andere familieleden in Marokko. Ook in religieus opzicht bleef men met de familie in Marokko verbonden. De Marokkaanse gemeenschap in Nederland bestond toen vooral uit jonge gezinnen. De feesten ter gelegenheid van de geboorte van een kind werden vaak in Nederland gevierd, maar voor de besnijdenis van een zoon of het huwelijk van een dochter ging men naar Marokko.

Ten slotte investeerde een aantal Marokkaanse gezinnen, nadat ze de belangrijkste schulden van de gezinshereniging hadden afgelost, weer in huisvesting in Marokko. Dat was voor mij als onderzoeker een verras-

sing. Wanneer ik naar de reden hiervan vroeg, antwoordden zij met een groot gezin een pied-à-terre nodig te hebben voor de vakanties in Marokko. Sommigen zeiden er rekening mee te houden dat zij op den duur als 'ongewenste gasten' ons land zouden moeten verlaten. Een vooruitziende blik?

Inmiddels wonen deze gezinnen al meer dan 35 jaar in Nederland en groeit de derde generatie Marokkaanse kinderen op. Hoe kijken Marokkaanse ouders nu tegen het Nederlandse onderwijs aan? Voelen zij zich meer verbonden met de Nederlandse dan met de Marokkaanse samenleving en cultuur?

In de afgelopen decennia is de Marokkaanse gemeenschap in Nederland volgroeid. Het aantal Marokkanen is als gevolg van natuurlijke aanwas en de komst van huwelijkspartners (gezinsvorming) naar Nederland sterk toegenomen. Verder heeft de gemeenschap een meer evenwichtige leeftijdsopbouw gekregen. Terwijl de Marokkaanse families vroeger meestal slechts twee generaties telden, bestaan de meeste Marokkaanse families van nu uit drie of meer generaties. Veel Marokkaanse kinderen groeien op met ouders, grootouders, ooms en tantes, neven en nichten in hun naaste omgeving. Dit geldt overigens ook voor Turkse kinderen in Nederland.

De huidige Marokkaanse gemeenschap bestaat uit uitgebreide netwerken van familieleden, streekgenoten en vrienden. Binnen deze netwerken speelt zich een actief cultureel en religieus leven af. Zo worden Marokkaanse kinderen nu van jongs af aan in alle aspecten van de islam opgevoed. Zij leren de reinheidsvoorschriften, gaan met hun vader naar de moskee, vasten vanaf de puberteit en maken alle rituelen en feesten in de levensloop mee. In mijn proefschrift van 1978 schreef ik dat de islam een bindende factor vormt; dit is anno 2008 eerder sterker dan zwakker geworden. Marokkanen voelen zich in de eerste plaats moslim, daarna pas Marokkaan en/of Nederlander. Dit geldt zowel voor de volwassenen als de jongeren. Dit is in het migratieproces een normale ontwikkeling, die men ook kan waarnemen bij Nederlanders die na de Tweede Wereldoorlog naar Canada of Australië zijn geëmigreerd. Ook bij de Nederlandse gemeenschappen overzee is de religie een bindende factor gebleven.

De feitelijke band met Marokko is echter minder sterk geworden. Het aantal familieleden in Marokko sterft langzamerhand uit en men richt zich meer op familie in Nederland of Europa (Eldering, 2008).

OPVATTINGEN OVER OPVOEDING EN ONDERWIJS IN NEDERLAND

De tweede generatie Marokkanen heeft een grotere kennis van de Nederlandse samenleving en het onderwijs dan hun ouders. Zij zijn voor het merendeel hier naar school geweest en beheersen de Nederlandse taal.

Meer dan de helft van hen is echter gehuwd met een partner uit Marokko, bij voorkeur iemand uit de eigen familie, het dorp of de regio van herkomst van de (groot)ouders. Deze huwelijken zijn doorgaans gearrangeerd door familie, en de partners hebben nauwelijks gelegenheid gehad elkaar te leren kennen (Hooghiemstra, 2003). Huwelijken binnen de familie hebben in het land van herkomst een lange traditie en zijn voor Marokkanen in Marokko en Europa nog steeds interessant, omdat dit de enige mogelijkheid is een verblijfsvergunning te verkrijgen. Het echtscheidingspercentage onder deze transnationale echtparen is echter erg hoog.

De kinderen uit deze huwelijken leren thuis het Marokkaans-Arabisch of Berbers als hun eerste taal. Dit is de reden waarom zelfs derde generatie Marokkaanse kleuters een achterstand in beheersing van de Nederlandse taal hebben aan het begin van hun schoolloopbaan.

Hoewel zij voor het merendeel hier zijn geboren en getogen, bestaat er nog steeds een grote culturele kloof tussen de huidige Marokkaanse ouders en het Nederlandse onderwijs. Hoewel zij onderwijs nog steeds heel belangrijk vinden, hebben Marokkaanse ouders een fundamenteel gevoel van ontevredenheid over het onderwijs aan hun kinderen en over de opvoedingsprincipes in de Nederlandse (en Belgische) samenleving. Hermans (2004) concludeert op grond van gesprekken met Marokkaanse ouders in hun eigen taal, dat zij hun eigen manier van opvoeden veel beter vinden dan de Nederlandse of Belgische. Zij leren hun kinderen ten minste respect te hebben voor hun ouders en zij besteden meer aandacht aan moraliteit, zoals het hebben van schaamte (*hashma*) en het onderscheid tussen goed en kwaad. Europeanen daarentegen voeden hun kinderen op met een lakse moraal en te veel vrijheid. Sterker nog, Marokkaanse ouders vinden dat het onderwijs de opvoeding thuis ondermijnt. Onder het mom van integratie probeert het onderwijs kinderen op jonge leeftijd los te maken van hun ouders en cultuur. Daarom bestaat bij veel Marokkaanse ouders weerstand tegen voorschools (taal)onderwijs.

Een tweede punt van kritiek van ouders is dat de Arabische taal en cultuur, en godsdienst in het onderwijs niet (meer) serieus genomen worden. Godsdienst heeft in het Westen zijn belang als leidraad verloren.

Marokkanen zijn trots op hun land van herkomst en cultuur en zij ergeren zich aan de stereotypen bij Nederlanders over hun cultuur. Een veelvoorkomend rijtje stereotypen: patriarchale cultuur, autoritaire opvoeding, lijfstraffen voor kinderen, onderdrukking van vrouwen, polygynie (met meer dan één vrouw getrouwd zijn).

Verder beklagen Marokkaanse ouders zich over racisme en discriminatie in het onderwijs. Zij vinden paternalisme in het onderwijs (beleid) echter nog gevaarlijker: ‘Omdat het zich voordoet als een positieve en

menselijke benadering die zich afzet tegen racisme, maar in feite evenzeer uitgaat van een gevoel van superioriteit' (Hermans, 2004, 44).

Marokkaanse ouders zijn op de hoogte van de publieke discussies over hen, waarin zij worden afgeschilderd in termen van problemen, achterstanden en achterlijkheid. Daarom zijn Marokkaanse ouders, volgens Hermans, overgestapt van een positie van verliezers op een positie van opposanten. Dit geeft hen een positief zelfbeeld en kan de basis vormen voor protest en collectieve actie.

Mijn ervaringen bevestigen het beeld dat Hermans beschrijft in algemenere zin. Na mijn emeritaat in 2002 ben ik een aantal Marokkaanse gezinnen uit mijn eerste onderzoek weer gaan opzoeken. Opvallend is dat de ouders van toen mij heel hartelijk ontvingen, maar dat hun kinderen, die in 1978 jong of nog niet geboren waren, mij met een zeker wantrouwen bekeken. Zij zagen mij primair als representant van de Nederlandse samenleving en cultuur. Vaak moest ik verantwoording afleggen en discussies voeren over het optreden van bepaalde politici, zoals Ayaan Hirsi Ali en Wilders.

Het gedogen en zelfs toejuichen van de standpunten en activiteiten van deze politici, zoals de film *Submission* van Ayaan Hirsi Ali en de film *Fitna* van Wilders, heeft de kloof tussen de Marokkaanse en autochtone Nederlanders alleen maar vergroot (Eldering, 2008). Ook uit recent onderzoek onder autochtone en allochtone, in het bijzonder Marokkaanse, jongeren blijkt dat de culturele afstand tussen deze beide groepen jongeren is toegenomen sinds 11 september 2001. Merkwaardig genoeg geldt dit vooral voor laag opgeleide autochtone jongeren en hoog opgeleide allochtone jongeren (Entzinger, 2008; De Koning, 2008).

Ik wacht met spanning af hoe de Marokkaanse gezinnen reageren op het feit dat lokale en landelijke politici hebben meegeevaren in de *Gay Parade* van 2008. Zal dit voor veel Marokkaanse Nederlanders een symbool zijn dat de jaarlijkse *Gay Parade* officieel regeringsbeleid is geworden?

EEN INGRIJPEND VERANDERDE SAMENLEVING

De culturele kloof tussen Marokkaanse ouders en het Nederlandse onderwijs lijkt in de afgelopen 35 jaar eerder groter en dieper dan kleiner te zijn geworden. Waren de ouders in de periode na de gezinshereniging nog hoopvol gestemd over de kansen van hun kinderen in het onderwijs, nu leeft er een grote onvrede onder Marokkaanse ouders, met name over de culturele rol van het Nederlandse onderwijs en het culturele klimaat in de Nederlandse samenleving. Dit is veroorzaakt door verschillende factoren. In de eerste plaats is de Nederlandse samenleving de afgelopen 35 jaar in-

grijpend veranderd. De gedoogcultuur op het terrein van drugs heeft vaste voet aan de grond gekregen, de jeugdcultuur is geseksualiseerd en ondergedompeld in alcoholmisbruik, en de tolerantie ten aanzien van seksueel gedrag in het publieke domein en de media is sterk toegenomen. Een tweede belangrijke factor is het sterk opkomende moslimfundamentalisme in de landen van het Midden-Oosten en in Europa, waardoor de westerse wereld zich, vooral na de aanslagen van 11 september 2001, bedreigd voelt.

Het is niet eenvoudig de kloof tussen de Marokkaanse en autochtone gemeenschap en specifiek het onderwijs te dichten. Dat vraagt studie en overleg. Ik beperk mij hierbij tot twee aanbevelingen.

Volgens de integratiepsycholoog Berry (1997) is de wens tot participatie aan de ontvangende samenleving met behoud van de eigen culturele identiteit een gezonde acculturatiestrategie, beter dan totale assimilatie. In Nederland streefde men in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw in beleidskringen ook naar integratie met behoud van de eigen culturele identiteit. Deze veelgebruikte integratieslogan is gebaseerd op de veronderstelling dat het publieke en privé-domein twee gescheiden werelden zijn, elk met een eigen cultuur. In werkelijkheid is dit een fictie en beïnvloeden het publieke en het privé-domein elkaar over en weer.

De cultuur van het publieke domein is de uitkomst van een onderhandelingsproces tussen belangengroeperingen en politieke partijen. Hierdoor verandert de cultuur van het publieke domein voortdurend.

Daarom zouden de allochtone groeperingen — in dit geval Marokkaanse ouders — zich moeten organiseren en collectief gaan participeren in de onderhandelingen over de cultuur van het publieke domein, inclusief het onderwijs, aldus de politiek socioloog Rex (1991).

De Marokkaanse gemeenschap en de beleidsbepalende Nederlandse gemeenschap vinden hun eigen waarden en normen superieur. Dat is een goed uitgangspunt voor een dialoog tussen de autochtone en de allochtone groeperingen. Deze dialoog zal meer moeten inhouden dan de slogan waarmee

*Laten we een jaar lang geen
publieke discussie voeren
over de islam, nu elke nuance
ontbreekt*

de groepering van Wilders stemmen probeert te winnen: *Aanpassen of opkrassen*. Maar de dialoog moet er ook niet toe leiden dat er een houding van vergaande tolerantie ten aanzien van steeds nieuwe religieuze eisen ontstaat, zoals de mogelijkheid een boerka op straat, op school of zelfs

op het werk te dragen. Beide uitersten passen niet in de Nederlandse culturele traditie van overleg en zoeken naar wat gemeenschappelijk is, maar gaan uit van dwang en onoverbrugbare verschillen.

Wanneer Marokkaanse ouders een dialoog willen voeren over het gebrek aan structuur, kwaliteit en discipline op scholen, en over de doorgeschoten gedoogcultuur, de seksualisering van de jeugdcultuur en de grote tolerantie van seksualiteit in de openbare ruimte, zullen zij waarschijnlijk veel Nederlanders aan hun zijde vinden.

Een tweede aanbeveling is om ten minste een jaar lang geen publieke discussies te voeren over de islam. Veel politici en andere 'deskundige' opiniemakers in de media zijn niet in staat gebleken om op een genuanceerde manier over dit onderwerp te discussiëren. De stereotype benadering van dit onderwerp heeft geen enkele bijdrage geleverd aan het verbeteren van de verhoudingen tussen autochtone Nederlanders en moslims sinds 11 september 2001, integendeel.

Literatuur

- Berg-Eldering, Lotty van den (1978). *Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Alphen aan den Rijn; Samsom Uitgeverij.
- Berry, John W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, (46 (1)), pp. 5-68.
- Eldering, Lotty (2008). *Cultuur en Opvoeding* (5^e druk). Rotterdam; Lemniscaat.
- Entzinger, H. & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger: De leefwereld van jongeren in een Multi-etnische stad*. Assen; Van Gorcum.
- Hermans, Philip (2004). Contranarratieven van Marokkaanse ouders: een weerwoord op discriminatie, paternalisme en stigmatisering. *Migrantenstudies*, 20^e jaargang, nr. 1, pp 36-53.
- Hooghiemstra, Erna (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag; Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Koning, Martijn de (2008). *De 'zuivere' islam*. Amsterdam; Bert Bakker.
- Rex, J. (1991). The political sociology of a multi-cultural society. *European Journal of Intercultural Studies*, 2(1), pp. 28-44.
- Werdmölder, Hans (1986). *Van vriendenkring tot randgroep. Marokkaanse jongeren in een oude stadwijk*. Het Wereldvenster.
- Werdmölder, Hans (2005). *Marokkaanse lieverdjes. Crimineel en hinderlijk gedrag onder Marokkaanse jongeren*. Uitgeverij Balans.

Noot

- 1 Dit artikel is gebaseerd op een voordracht gehouden op 23 april 2008 ter gelegenheid van de uitreiking van de SMVP publieksprijs 2007 aan dr. Hans Werdmölder voor zijn boek Marokkaanse lieverdjes.